

KOLLE-PERE LEVIKUST JA SEMANTILISEST ARENGUST

ENN ERNITS

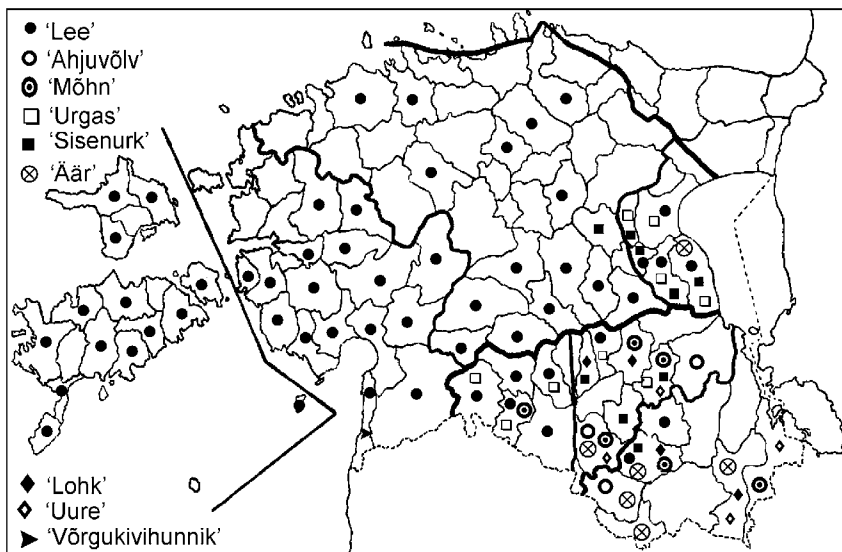
Annotatsioon. Kirjutises käsitletakse algkujudest **kolta* ja **koltta* lähtunud sõnu, mis esinevad koos liidetega ja ilma eesti (*kolle*, *kold* ‘kolle’, *koldas* ‘alt õõnes kallas; kaldaurgas’, *kolklik* ‘auklik’ jt), liivi (*kūolta* ‘kallas’) ja soome keeles (*kolle* ‘käänak; vajunud koht; kurd, volt’, *kollero* ‘auk, õõnsus’ jt). Kõigepealt vaadeldakse *kolle* jt sõnade esinemist tähenduste (‘lee’, ‘ahjuvõlv’, ‘mõhn’, ‘äär’ jpt) alusel. Seejärel tuleb kõne alla asjaomaste algkujude veelgi varasem lähtumine soome-ugri tüvest **kol-* ‘lõhe, pragu, vaheruim’ liidete **-t-* ja **-tt-* abil. Algkuju **kolta* tähistas esialgu ainult kollet ning ta tuletis **kolδōh* (< **kolδōs*) on murretes pikapeale omandanud kõrvaltähendusi. *Kolle*-pere semantikat analüüsidis jääb domineerima ühelt poolt augu, teisalt aga ääre mõiste. Tähenduste ‘auk’ ja ‘äär’ hilisem segunemine on ilmselt tekitanud üldisema ebatasasuse-mõiste, mistõttu *kolle*-pere esindajad ei tähista üksnes süvendeid, vaid ka kõrgendeid (näiteks ‘kuhjamõhn’). Algkujust **koltta* tekkinud sõnad näivad juba algselt märkinud looduslikke õõnsusi või auklikke moodustisi ning seostumine Ida-Eestis ahjuga võib olla teisene. Kontaminatsioonidest on alguse saanud ka kalda tähendus. Seejärel vaadeldakse asjaomaste lekseemide levikut keelte ja nende murrete kaupa. Uurimuse lõpposas üldistatakse teave *kolle*-pere geograafia kohta. Liiteta sõnad **kolta* (e *kold* jt) on säilinud läänemeresoome perifeeriatel. Kõige rohkem **kolt(t)a* erinevaid tuletisi leidub idamurde Kodavere ja Maarja-Magdaleena, Tartu murde Kambja ja Sangaste, Mulgi murde Karksi ning Võru murde Urvaste murrakus, samuti ka Setumaal. Usutavasti on need prestiižikad keskused, kust uuendid on hakanud levima. Selgesti ilmneb Kagu-Eesti rohkete tuletistega uuendusmeelne lääneosa, ning üsna tühi idaosa (kui Vastseliina ja Setumaa välja jätta). Selle põhjuseks ei saa olla üksnes koldega ahjude ehitamisest suhteliselt varajane loobumine Kagu-Eestis.

Võtmesõnad: leksika, semantika, etümoloogia, murdegeograafia, läänemeresoome keeled

Kolle-sõnaperet on areaalingvistiliselt käsitlenud Andrus Saareste oma doktoritöös ja sõnaraamatus (Saareste, 1924: 10–11, 187–190; EKMS I 44, 418, 995, 1079; II 238, 495, 1224; III 87; IV 808, 903). Ta pööras semantika vallas peatähelepanu tähendusrühmade moodustamisele. Sellest on kenake aega mööda läinud. Ajapikku on lisandunud keeleainest, hüpoteese ja teooriaid. Seepärast on mõttekas seda huvitavat sõnaperet uuesti käsitleda.

Kolle ja ta sugulassõnad esinevad liivi, eesti ja soome keeles. Nende päritolust on juttu kõigis eesti ja soome keele etümoloogiasõnastikes (EET 46; EEW III 918; SKES II 211; SSA 391). Võrdlevajalooliselt on sõnu põhjalikumalt käsitletud EEWs, millest selgub, et *kolle* jt läänemeresoomelisteks algkujudeks on **kolta* ja **koltta*.

Käesolevas kirjutises vaadeldakse süvendatult *kolle*-sõnaperet levikut ja semantilist arengut nii algvormide kaupa kui ka komplekselt (joonised 1 ja 2). Ta esineb vähemalt neljal kujul: 1) pelk **kolta*, 2) liitega **kolta*, 3) pelk **koltta* ja 4) liitega **koltta*.

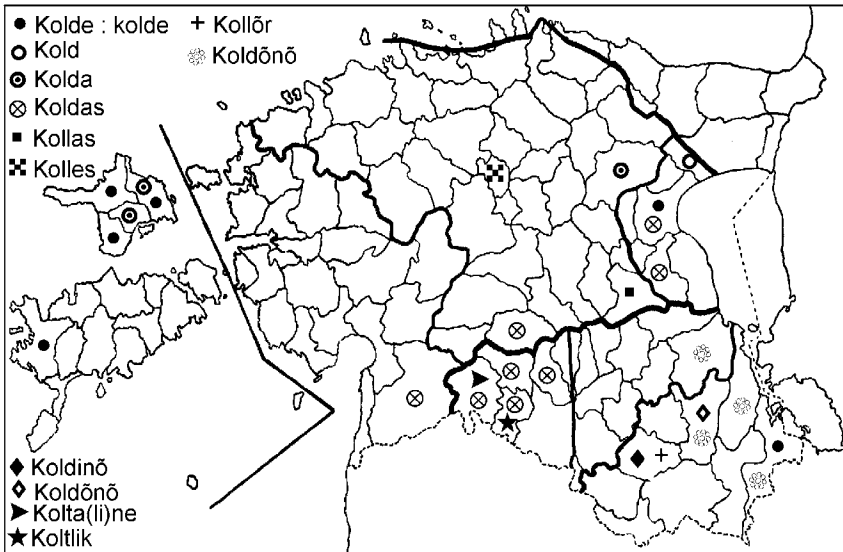

Joonis 1. *Kolle* : *kolde* levik Eestis tähenduste järgi

1. Liiteta *kolta

Liiteta *kolta esineb kolmandaväetelise `kolda ja tule `kolda ‘ahjuesine, kolle’ kujul murdekartoteegi ja EMSi põhjal vaid Simuna kandis, kuid Saareste 1924 avaldatud levikukaardil on see märgitud ka Hiiumaa kahes kõrvuti asetsevas Käina ja Pühalepa kihelkonnas. Simuna naabruses Iisaku kihelkonnas on samas tähenduses registreeritud lõpukaoline `kold: `kolda (VMS I 260; EMS XIII 481). Murdekartoteegi sedelilt saame täpsemalt teada, et viimati mainitud sõna on talletatud Tudulinna ümbruse Metskülast. Sealkandis kõneldi idamurret (Pajusalu jt 2002: 161). Ühe näite põhjal ei saa otsustada, kas Simuna *kolda* on keskmurret kõnelevas kihelkonnas juhuslik või mitte. Seega püsis see leksem XX sajandil perifeerselt vähemalt kahe pisikogumina: nii saarte murde põhjaosas (Hiiumaal) kui ka idamurde põhjaosas (Loode-Peipsimaal).

Hiiumaa sõnade puhul pole paraku teada omastavalist kuju. Wiedemanni sõnaraamatus on *kolda*: *kolda* liigitatud viienda käändkonna sõnaks (nagu ka *pilda* ‘nõiavits’), kuid seal pole kahjuks märgitud välidet (Wied, 330). Selgust ei anna ka nimetatud autori grammatika, milles asjaomast nähtust lähemalt ei vaadelda (Wiedemann 2005 [1875]: 379 jj). Simuna ja

Joonis 2. *Kolt(t)a tuletiste (v.a kolle : kolde) levik Eestis

Iisaku vormide kooskäsitlemise põhjal võib oletada, et ka Hiiumaal võis omastav olla kujul *kolda*. Sellest järgneb, et kõigepealt muutus nimetav genitiivi analoogia mõjul samuti tugevaastmeliseks, nagu ka saarte, Torma *kolde* ja setu *koldõ* (vt 2.2). Saarte murdes on genitiivitüvi sageli üldistunud nominatiivseks (Lonn, Niit 2002: 42). Hiljem kadus Iisaku sõnast lõpuvokaal.

2. **kolta* + liide

Algkujule **kolta* võivad olla liitunud *-õh* (või *-õk*), *-s ja *-ro, samuti sekundaarsed sufiksids.

2.1. *Kolle* : *kolde*

Astmevahelduslik *kolle* : *kolde* on uuritava rühma kõige suurema levikuga sõna; see esineb peale eesti keele ka soome keeles. Asjaomase lekseemi puhul pole enam päris kindel, kas algvormile **kolta* on liitunud *-*õh* (< *-*õš*) või *-*õk*, seepärast nominatiivne algkuju on rekonstrueeritud kas **kolðõh* või **kolðõk* (EEW III 1982: 918). Tõenäolisem on esimesena mainitud liide, mis tuletab läänemeresoome keeltes üksnes denominaale, ent ka *ek/õk*-sufiks osaleb puhuti sama algupäraga sõnade moodustamisel, nagu nt sõnas *rinne* (< *rind*; Laanest 1975: 133). Viimati mainitud liite denominaalsuse suhtes pole kõik lingvistid ühel meelel (vrd Hakulinen 1968: 103).

Kolle (*kollõh*) esineb praegustel andmetel suhteliselt laialdaselt, ent kaugeltki mitte kogu Eestis. Piirkondades, kus seda sõna ei tarvitata, on kasutusel *lee*, *tuhkhaud* ja *kori(su)*.¹ Keila kandist on registreeritud isegi *leekolle* (EKMS I 67). Võru nimetavaline kuju on *kollõq* ja setu oma *kollõh*. Esimene neist on mitmes tähenduses esitatud ka võru-eesti sõnaraamatus (vt VES 151).

Täielikult puudub *kolle*-sõna kirderannikumurdes. Teda pole registreeritud ka paljudes Kesk-Eesti murretes ning üksikjuhtudel mujalgi. Osaliselt võib see olla tingitud andmete lünklikust kogumisest. Joonis 1

¹ Karksi murrakus on registreeritud sõna *oll'* 'maapinnast sügavamal asetsev reheatju lee, kolle' (Tanning 1961: 248). See puudub VMSis ja nimetatud tähenduses ka Wiedemanni sõnaraamatus. Viimatimainitu põhjal selgub, et ta võib olla seotud lekseemiga *olv*, *olm* 'auk kelpkatuse otsas katuseharja all suitsu väljalaskmiseks' (Wied, 710).

kolle leviku kohta tähenduste järgi on koostatud peamiselt EKI murdekartoteegi ja VMS I 262–263 baasil. Mitme kihelkonna (nt Vändra, Pilstivere, MMg) andmed on lisatud Saareste 1924: 188 ja EKMSi järgi.

Sõnal *kolle* on eesti keeles palju tähendusi. A. Saareste paigutas need EKMSis nelja mõisterühma: 1) ‘kesk(paik), kallas, kõrgustik’ (‘kuhja mõhk’), 2) ‘kallas, kõrgustik, äär’ (*kolde peal*), 3) ‘kallas, tühe, äär’ (‘kooruke’) ja 4) ‘kallas, äär’ (‘uure’). EMS jaotas tähendused järgmiselt: 1) ‘süvend reheahju suu ees, kuhu tõmmatakse söed ja tuhk (kasutatud ka keedukohana)’; samas ka ‘võrgukivide hunnik’, 2) ‘laiem äär, väljaulatuv osa a) ahjusuu kohal, b) anumal ja peakattel, c) heinakuhja laiema osa, mõhn, kühm’, 3) ‘õõnsus, auk, lohk, nõgu; nõlv a) kaldal ja peenral, b) mäel, künkal’ ning 4) a) ‘räästaalune’ [õigem oleks ‘ulualune’], b) ‘ahjulõugas’, c) ‘anuma uure’. Analüüsimise hõlbustamiseks kasutan siinses uurimuses murdekartoteegis esitatud jaotust.

‘Lee’. Enamasti seostub *kolle* ahjuga (täendusnüansside kohta vt EKMS I 67). Eesti kirjakeeles märgib *kolle* kõigepealt ahju või pliidi osa, kus põleb tuli (*tulekolle*), ent etnograafilise oskussõnana peetakse koldeks reheahju eesosas olevat süvendit, kuhu tõmmatakse küdemise järel söed ja tuhk. Kolle on samuti ääsil. Peale selle on kolle toidutegemiseks mõeldud kividest laotud tulepesa. Kõik mainitud tähendused, mis esinevad üksnes eesti keeles, on üksteisele lähedased. Piltlikult tähistab *kolle* kodu (*kodukolle*). Sama lekseemiga tähistatakse ka organismis pesitseva haiguse tekkekohta, millest miski (sh mäda-põletik, nakkushaigus) mujale edasi levib (EKSS II 398–399). Kaks viimast tähendust on suhteliselt hilised. Neist viimane lähtub ilmselt tulepesa omast.

Kolle esineb ahjuosa tähenduses enamikus lääne- ja saarte murrakutes. Silma hakkab selle puudumine Loode-Eesti viies kihelkonnas, kus leiab kasutust *kori*. A. Saareste andmeil esines *kolle* Kesk-Eesti murdealal üksnes selle lõunapoolsetes murrakutes Põhja-Viljandimaal ja Peipsi ääres. Murdekartoteegi andmeil selgub, et kirjapanekuid leidub ka poolest tosinast põhjapoolsest kihelkonnast, isegi nii kaugelt kui Keila, Jüri ja Kadrina kandist. Keskmurde põhjaosas on ta siiski mõnes kihelkonnaosas vähe tuntud või harv (Kei, JMd, Koe). Paraku pole teada, kuivõrd on arvu mõjutanud kogumise intensiivsus ja kuivõrd sõna hilisem levimine põhja poole. Enamasti esineb *kolle* põhjaeesti keelealal ainult lee tähenduses,

vaid Ida-Eestis leidub sõnal kaks-neli muud tähendust. Lisaks murdekartoteegile ja EKMSile on A. Saareste *kolded* 'lee kõrval olevad augud, kuhu söed reheahjust kogutakse' registreerinud ka Maarja-Magdaleena kihelkonnast (EKMS I 67). Sealt on ta leidnud seda sõna teisteski tähendustes (vt allpool).

Lõunaeesti keelealal täheldatakse *kolle* ahjuosa tähenduses kõigis Mulgi murrakutes, milles temaga seltsib *koldas* 'urgas' (vt 4). Tartu murdes esineb huvialune lekseem vaid keskmurdega piirnevas Puhja murrakus. Võru murdest on sõna registreeritud üksnes kahest naabermurrakust (Kan, Urv), samuti Setumaalt. Asjaomasest tähenduses ongi sõna A. Saareste (1924: 189) teatel Kagu-Eestis vähe kasutatav või isegi tundmatu, sest seal olevat koldega reheahjud ainese kogumise ajaks muutunud juba haruldusteks. Meie teema seisukohalt on oluline, et koldega ahi pole keelesuguluse uurimiseks sugugi ürgne. See oli meil olemas juba esimese aastatuhande lõpul (Ränk 1995: 5) või hiljemalt XI–XII sajandil (Viires 1995: 14).

'**Ahjuvõlv**'. Selles tähenduses on *kolle* registreeritud vaid Kagu-Eesti kolmest kihelkonnast (Võn, San, Krl). Võib-olla on see tekkinud kontaminatsiooni tagajärjel sõnaga *kol'l*: *kol'l'i*, mida on registreeritud Põlva ja Rõuge murrakust tähenduses 'ahjukumm, kivivõlv reheahju suu kohal (ahju esiosa)'.²

'**Mõhn**'. Tähenduses 'laiem koht kuhjal või pajal' on *kolle* registreeritud peamiselt Tartu ja Võru murde viiest murrakust (San, Urv, Nõo, Kam, Se), nt *paa kollõh* 'laiem koht pajal'. Samasse tähendusrühma võib ehk paigutada ka Krk *kõnni jus 'tku kollet müüüdä* [tuisanud teega]' kõrgema koha tähenduses.

'**Äär**'. Tähenduses 'üleulatuväär kübaral, anumal, seenel vms' (nt *kübarä koldõq, koldega karask* 'üleskeeratud äärega karask') on kõigepealt *kollet* täheldatud viies Lõuna-Eesti kihelkonnas (San, Urv, Krl, Har, Vas), mis peale Sangaste jäävad Võru murde levikualale. Sangaste kihelkonnast on see kirjutatud üles Laukülast, mis asetseb kihelkonna idaosas, kus esineb rohkesti võrupärasusi (Pajusalu jt 2002: 179). Asjaomasesse tähendusrühma on EMSis paigutatud ka Kodavere sõna väljendis *vähä kolde*

² See näib omakorda seonduvat sõnadega Hls *kolli, kol'l'u*, Hää, Saa *kollu* 'kaardu, kummi', Krk *kollima* 'veski seina kumeralt välja ehitama' (EMSR III 503, 504). Vastete puudumine sugulas- ja naaberkeeltes paneb arvama, et tegu on muistse lõunaeesti deskriptiivse tüvega (vrd ka *kooldu*).

alt näen 'näen (vaevaliselt)'. Arvestades nimetatud tähenduse ainulaadsust ida- (samuti ka Tartu) murdes, pole see sugugi kindel.

'Sisenurk'. Nimetatud tähenduses esineb *kolle* Lõuna-Eestis Tartu ja Võru murdes (Ran, Kam, Ote, Urv). Põhja pool Emajõe on teda registreeritud mitmelt poolt idamurdest, nagu Lai, Pal, MMg, Kod (VMS, EKMS). Lähemalt analüüsid saame tähenduste poolest eristada ahju õõnsat sisenurka (Kod, Lai, Ran, Kam, Ote, Urv), ruumi katusepinna ja lakapõranda vahel (*lakakolle*; Kod, MMg, Pal), vaheruumi mütsi sees ääre vahel (Lai), piirkonda hammaste ja põskede vahel (*suukolle*; Kod), koopa sisenurka (Ran), anuma põhjaveere alust (Kam, Urv). Seega on sõna tähendanud kõige enam ahju sisenurga õõnsusi, nimelt geograafiliselt kahes paigas: Ida- ja Lõuna-Eestis. Sellesse rühma võivad kuuluda või äärega seostuda ka Kodavere kandi fraseoloogilised väljendid *kolde taha jäänud* 'ununenud' ja *perse kolden* 'hirmul, hädas; vastumeelselt' (viimane võib olla ühenduses ka sisenurga tähendusega).

'Urgas'. VMSi ja EKMSi andmeil on kalda, peenra, kruusaaugu vms serva aluse õõne, urka või augu tähendus selgesti lokaliseerunud nelja naaberkihelkonna (Lai, Trm, MMg, Kod) piirides. Samaaegselt võib see noomen tähistada alt õõnest, urkelist kallast. Kõik Laiuse kihelkonna külad (Reastvere, Leedi, Metsaküla ja Kaasiku), kust on *kolle* asjaomases tähenduses registreeritud, paiknevad idamurde alal. Peale selle on lekseemi selles tähenduses kirja pandud Puhja ja Kambja murrakust. Samasse tähendusrühma saab paigutada ka *mäe kolle* 'altpoolt taanduv, õõnsavõitu mäekallak' ning arvatavasti ka urkeline kallas, nagu *Võrtsjärve kolle* (Trv) ja *kolde peal käima* 'loomadega kevadel värskel rohul käima' (Krk; EKMS I 995, II 238, IV 903; vrd *koldas*).

'Lohk, nõgus koht, nõgu'. Selles tähenduses esineb *kolle* Lõuna-Eestis nii Tartu kui ka Võru murde alal (Ran, Ote ja tõenäoliselt ka Urv, Vas). Rannus on sõna tarvitatud õhukese teraga nõgusa küljega kirve kohta. Otepää murrakusõna kohta on märgitud *mäe kolde pääl ehk mäe lohu pääl*, mis tähendab madalamat kohta mäe jalamil. Sama tähendus võib kehtida ka Võru nõlva märkivate murdesõnade puhul. Teisalt saab neid sõnu vähemalt osaliselt paigutada ka tähendusrühma 'äär', kuid vt ka 'urgas' (nt *kolde peal käima*). See näitab, nagu muudelgi juhtudel, tähenduste omapärast põimumist.

Asjaomane *kolle* : *kolteen* esineb ka Soome edelaosas, s.o huvitaval kombel murdealal, mille keelepruugis on enim sarnasusi eesti keelega.

Sõna tähenduseks on 'ebatasane koht seinas või tänaval', samuti 'käänak; sissevajunud koht; kurd, volt' (SSA 1: 391; SKES II 1958). Esialgne tähendusnüans 'äär' (vt eespool) pole (enam?) aimatav, küll on aga muundunud kujul säilinud ebatasasuse mõiste.

'**Uure**'. Mitmes üksteisest eraldatud kihelkonnas on *kolle* registreeritud anuma uurde tähenduses (Kam, San, Vas, Se; vt ka EKMS II 1224).

'**Võrgukivihunnik**'. See tähendus on seni kasutatud allikate põhjal tuntud üksnes Häädemeeste kandis. Ta on tekkinud vist kividest tulepesa- ja kerise-mõiste analoogia põhjal.

2.2. *Kolde* : *kolde*

Eesti seitsmes perifeerse asetusega murrakus Saaremaal (Khk), Hiiumaal (Emm, Rei, Phl), Ida-Eestis (Sim, Trm) ja Kagu-Eestis (Se) on hajusalt täheldatud omastavalise `kolde ~ `koldõ üldistumist nimetavaliseks, mistõttu noomen on minetanud astmevahelduse (joonis 2; EMS III 481; ebatäpselt VMS I 260; Simuna murrak on lisatud Saareste 1924: 188 kaardi põhjal). Uuritav sõna esineb kahes tähenduses.

'**Lee**' tähenduses on *kolde* : *kolde* tuntud kõigis äsja mainitud kihelkondades. Neis murrakutes märgib sama mõistet ka *kolle* : *kolde*.

'**Leivakonts või -kooruke**'. Asjaomases tähenduses esineb *koldõ* üksnes Setumaal. Peale selle on Kagu-Eestis Peipsi ja Pihkva järve ääretes kihelkondades teada deminutiivne *koldõkõnõ* (Võn, Röp, Plv, Se), mis murdekartoteegi järgi otsustades vähemalt osaliselt (Plv, Se) kuulub kokku alltüübiga *koldõ* : *koldõ*. Tähenduse arengut on ühelt poolt mõjutanud asjaolu, et sageli jääb küpsemisel leiva koorik sisust eraldi, mistõttu koore ja sisu vahel tekib õõnsus. Teisalt on tähenduse kujunemisel kaasa aidanud ilmselt tähendusnüansid 'äär' ja 'nurk', vrd nt *kolk* 'nurk', Vai *kolka* 'leibä' 'leivatükk', vdj Kukkuzi *kolka* 'leivapala' ja isuri *leip-kolka* 'leivamurikas' (Koski 2002: 58).

2.3. *Koldinõ, kolles, kollas ja kollero*

Kolle ja *kolde* järel käsitlen **kolta* teisi tuletisi. Omadussõnad *koldõnõ* (< **koldõ*-) ja *koldinõ* on registreeritud kahest kõrvuti seisvast Võrumaa kihelkonnast tähenduses 'auklik (tee kohta)': esimene vorm Põlvast, teine aga Urvastest (viimasena mainitud kohast pärineb ka *kollõq* ahjuosa tähenduses). Pole võimatu, et adjektiivide säilimisele on kaasa aidanud vene

колдобистый 'auklik, ka tee kohta', mis esineb muuseas lähinaabruses asuvas Pihkva murrakus (SRNG XIV 116).³

Tõenäoliselt kuulub tähendusega 'äär' mõneti sarnase tähenduse kaudu asjaomasesse rühma murdekartoteegis puuduv Anna kolles : kolde 'kitsas läbikäik' (< *kolδō-s), näiteks kolles läks õues kaevu juurde (EKMS I 1292). Ka siinpuhul on tegu sekundaarse liitumisega, kus e-lisele sõnale on hiliselt lisandunud s-sufiks (vrd *ahe* ja *ahe-s*, *hülje-s*). Teket just kolle-sõnast osutab ka genitiivi kuju.

Kodavere ja Äksi murrakust on täheldatud sõna *kolgas* kaldaaluse urka tähenduses ning Äksi kandist *kollas* : `kolda nii kaldaalust urget kui ka kollet märkivana (VMS; Pall 1994: 63, 64; genitiivivorm EKMS IV 903 järgi). Ilmselt on esimesel juhul segunenud osaliselt kuju ja tähenduse poolest sarnased *kolgas* ja *koldas*. Teisel puhul näib olevat tegemist sõnade *kallas*, *koldas* ja *kolle* nii vormilise kui ka semantilise kontaminatsiooniga. Häälikulooliselt on *kollas* s-liiteline *kolta tuletis (< *kolδa-s). Ida-Eestis on samuti kolle omandanud kaldaaluse urka tähenduse (2.1).

Eesti keeles leidub üksnes Urvaste murrakualal sõna *kollõr* : *koldrõ* 'peakatte äär' (EMS III 504). Sellele vastab häälikuliselt Soome Karjala lõunaosas, st kagumurdes paiguti levinud *kollero* 'auk, õõnsus' (SSA I 391). Mõlema algkujuks saab taastada *kolδō-ro. Usutavasti on nimetatud lekseem kummaski keeles kujunenud samadest elementidest iseseisvalt (-ro kohta vt Hakulinen 1968: 146–147).

3. Liiteta *koltta

Liiteta *koltta on läänemeresoome keeltest registreeritud vaid liivi keeles. Esitame lekseemi ortograafilise *kūolta* 'kallas' kujul. Selle tugevaastmeline osastav *kuoltõ* osutab esisilbi algupärasele lühikesele vokaalile (vt Posti 1942: 12). Liivi keelest on sõna laenatud ka läti keelde, vrd *kolta* 'õõnsus, kus vähid pesitsevad' (LW 164). Viimasest nähtub, et asjaomane liivi sõna (ning ehk ka algkuju) on algselt märkinud kas kaldaalust urgast ja/või urgastega kallast nagu *as*-liitega eesti vormgi.

³ Eesti sõna *kolle* seostamine vene keeles laialdaselt esinevate sõnadega *колдо́ба*, *колдобина* jt 'auk teekattes; veega täitunud auk metsas või põllul; teeroobas; võrendik; kriim' oleks osaliselt sarnase kuju ja sarnaste tähenduste tõttu küllaltki ahvatlev, kuid siiski üsna riskantne ettevõtmine. Seda eriti juhul, kui oletada sõnatüvede erinevat päritolu (< *долбитъ* 'raiuma, tahuma, uuristama', vt ESRJ I 287).

4. *koltta + liide

Sellesse rühma kuulub eesti *as-lõpuline *koldas* : *kolta* (< **koltas* : **koltta*-), mille tähendused on 'alt õõnes jõekallas; jõe kaldaalune urgas, allpool veepinda uhitud kaldaõõnsus'. See lekseem leidub meil kahes piirkonnas, nimelt Edela-Eesti kuues murrakus (Saa, Pst, Hls, Krk, Trv ja Vil), mis kuuluvad kolme murdealasse, ning isoleeritult idamurde kahes (Trm, MMg) murrakus (VMS; Paistu murrak on lisatud EMS III 481 ja Tanning 1961: 244 põhjal). Niisiis on *koldas* levinud põhiliselt Mulgi murdes ja selle naabruses nii lääne kui ka põhja suunas praeguse lääne ja keskmurde piirkonnas. See osutab lõunaeesti keele ala laiemale ulatusele muistse Sakala maakonna koosseisus, kuigi kunagine Mulgi põhjapiir pole tänaseni selge (vt Pajusalu 2002: 135, 140, 146, 167). Käsitlev lekseem on jõudnud muide ka eesti kirjanike loomingusse (vt EKSS II 392).

Asjaomasesse rühma kuuluvad sekundaarsete tuletistena ka omadussõnad *koltaline*, *koltane*, *koltlik* tähenduses 'auklik' (VMS; EKMS I 929; Saareste 1924: 10–11). Need on lokaalsed Mulgi murde omadussõnad aladel, kus esineb ka *koldas*.

Edela-Soomest on noteeritud *koltto* 'kurd, vult; õõnsus', mille algkuju **kolto*i sisaldab arvatavasti vähendusliidet (SSA; EEW). Samasse rühma arvatakse ka soome üldkeeles tuntud *koltonen* 'väike kurd; vemp, koerustükk' (SSA). Kahtlemata kuulubki asjaomane sõna esimesena mainitud tähenduses siia, kuid koerustükki tähistav samakõlaline sõna võib olla teist algupära.

5. *Kolle*-sõnapere päritolu ja semantiline areng

Nagu senisest käsitlusest selgub, tähistas **kolta* ainult kollet ning ta tuletis **kolδōh* (< *kolδōš*) on murretes pikapeale omandanud kõrvaltähendusi. See osutab tõigale, et tüvisõna tähendus 'kolle' kuulub aega, mil see tekkis tulepesa ümbritseva ala märkijana.

Kolle-pere semantikat analüüsides jääb domineerima ühelt poolt augu, teisalt aga ääre mõiste. A. Saareste (1924: 189) pidas võimalikuks, et *kolle* alg tähendus on olnud kas 'alt õõnes kallas' või isegi 'koobas, õõs, auk'. See lubab arvata, et **kolt(t)a* on ehk tuletatud soome-ugri tüvest **kol*- 'lõhe, pragu, vaheruum' liidete *-*t*- ja *-*tt*- abil. Nimetatud vorm on tänapäeva eesti ja soome murretes olemas; sellest on arenenud

u/o-liite varal eesti *kolu* 'õõnsus, auk; urgas; lohk, nõgu jm' ning soome *kolo* 'auk, süvend, õõnsus' (UEW I 174; EMS III 516; Häkkinen 1985: 302).

Käesoleva oletuse tegemisel lähtus siinkirjutaja Soomes ammugi viljelema hakatud suunast, mille on põhiliselt 20. sajandi lõpuks välja arendanud Osmo Nikkilä; seda on üldjoontes respektueerinud ka Jorma Koivulehto (vt Nikkilä 1998; Koivulehto 2001; sealsamas leidub ka kirjanduse loetelu). Asjaomase teooria üheks oluliseks seisukohaks on, et läänemeresoome keeltes võib nii *a/ä*- kui ka *e*-tüvega liituda ja sellega vahelduda kaashäälikuga algav ebaliide, nt sm *sel-vä* 'selge' ja *sel-keä* 'selge'. Keeletundele toetudes võidi vokaaliga lõppev sõna jagada segmentideks nõnda, et lõpuvokaali tajuti ekslikult sufiksina ning asendati uue mõiste loomisel ebaliitega, nt *ter-ä* 'tera' (*ä* on tegelikult tüvevokaal), *ter-ho* 'tõru', *ter-ska* '(suguti) lukis', *ter-tto* 'tõru'. J. Koivulehto (2001: 65–69) on erinevalt O. Nikkiläst seda meelt, et tegu pole pseudosufiksi eraldamisega, vaid konsonandiga algava sufiksi liitumisega konsonanttüvele, seega **mata-* 'vaevaliselt edasi liikuma' → *mat-ka* 'matk', mitte aga *mat-a* → *mat-ka*. Põhimõtteliselt pole tekkeviis antud sõna puhul oluline, on ju olemas ka soome-ugrilised noomenisufixid **-t* ja **-tt* (Majtinskaja 1974: 354–356).

Tähenduste 'auk' ja 'äär' hilisem segunemine on ilmselt tekitanud ebatasasuse-mõiste, mistõttu *kolle*-pere esindajad ei tähista üksnes süvendeid, vaid ka kõrgendeid ('kuhjamõhn'). Siit sai alguse ka kallas-tähendus. Kui läänemeresoomelise levikuga *lee*-sõna seostub tuld tähistava lekseemiga (vrd *leedu* 'tuli', *Jaani-leedud* 'jaanituli' jt; VMS I 418; Saareste 1924: 188; EEW IV 1265),⁴ siis võib ettevaatlikult oletada, et *lee* tähistas esialgu lõkke puhul tulepesa, *kolle* seda ümbritsevat, pinnasest kõrgemat või madalamat ala. Lisame selgituseks siinkohal tsitaadi Arvi Ränga raamatust: "Eestis tehti kiviajast peale lihtne lee kas maasse süvendatud lohku või laoti maapinnale kividest" (Ränk 1995: 98).

Läänemeresoome keeltes esineb nii **kolta* kui ka **koltta*. Klusiilide *k – kk*, *t – tt* ja *p – pp* kahekordistumise juhte esimese ja teise silbi piiril esineb seni selgitamata põhjustel paljudes tuletistes, nt sm *hento – hentto* 'peenike, nõrguke', *tilka – tilkku* 'tükk, lapp' (Hakulinen 1968: 185).

Algkujust **koltta* tekkinud sõnad näivad juba olevat algselt märkinud looduslikke õõnsusi või auklikke moodustisi ning seostumine eesti keele

⁴ SSA II 71 järgi peetakse *lee*-sõnaperet germaani laenuks.

idamurdes ahjuga võib olla sekundaarne. Ajapikku on **kolta* ja **koltta* tähendusnüansid sedavõrd segunenud, et neid on tänapäeval raske, kui mitte võimatu täielikult lahti arutada.

Tüpoloogiliselt pole siinkohal huvituseta märkida, et eesti keeles on suhteliselt palju kallast ja õõnsusi, sh urkelisi kaldaid tähistavaid sõnu, mille algkuju struktuur on järgmine: (konsonant) + vokaal + *l/r* + klusiil + *as/es*. Nende seas on nii oma- kui ka laensõnu, näiteks *kallas* (< ?germaani), *kelbas* ‘ka: kallas, nõlv’, *koldas*, *kulbas* ‘alt õõnes kallas jõekääru sees; õõnsus, tühe, koobas, lohk (hoonel, paadil vm)’ (< ?germaani), *mülgas*, *parras* ‘kaldaserv’ (< germaani), *perges* ‘jõe kaldaalune urgastega; kõrge, murtud jõekallas’, *urgas/urges* (VMS; Saareste 1924: 10; EKMS I 929; IV 196). Siinkohal võiks osutada, et *kulbas* on sobivaks paralleeliks, näitamaks siinses uurimuses käsitletava lekseemi *koldas* tähenduste analoogilist kahestumist.

6. *Kolle*-pere keeliti ja murdeti

Järgnevalt käsitlen *kolle*-peret keelte ja murrete kaupa.

Liivi keeles esineb ainult *kūolta* ‘kallas’, mille varasem tähendus oli läti laenu põhjal otsustades ‘urkeline kallas’ (vt 3). Lauri Posti (1942: 12) ja Salme Tanning (1958: 106) on ühendanud selle *koldas*-sõnadega, mida on Mulgimaal kasutatud ka neutraalses tähenduses (‘kallas’). Siinpuhul tuleb rõhutada, et liivi algkuju oli liiteta, mulgi *s*-liitelised sõnad aga sekundaarsed.

Eesti keele saartemurdes esineb *kolle* : *kolde* lee tähenduses peaaegu kogu keelealal. Lisaks on eriti Hiiumaalt, kuid ühest kihelkonnast ka Saaremaalt registreeritud astmevahelduseta *kolde* : *kolde* samas tähenduses. Peale selle on Pühalepa kihelkonnast Hiiumaalt tuntud ka algkujule **kolta* lähedane liiteta vorm. Saarte murdest on *kold*, *kolle*, *kolde* täheldatud vaid ahjuosa tähenduses.

Läänemurdes on pilt veelgi monotoonsem. Enamikus kihelkonnades märgib *kolle* : *kolde* tuhkhaua, vaid Häädemeeste kandis on see erandlikult omandanud paralleeltähenduse ‘võrgukivide hunnik’. Samuti on Mulgi murdeala naabruses paiknevas Saarde murrakus, mis võib jääda muistse Mulgi murde alale, tuntud *koldas*. *Kolle* puudub peamiselt rootslastega asustatud piirkondades ja nende naabruses.

Keskmurdes on *kolle* : *kolde* tuhkhaua märkiva lekseemina levinud ebaühtlaselt. Täielikult puudub ta rannamurdega külgnevas kirde-

rühmas, kuid esineb peaaegu kõigis lõunaeesti keelepruugiga kokkupuutuvates edela- ja kagurühma murrakutes. Üheksast looderühma murrakust leidub asjaomane sõna ainult kahes (Kei, Juu), kusjuures murdekartoteegist ilmneb, et tema tundmine ei hõlma Keila kihelkonda täienisti. Suhteliselt hõre on *kolle* 'lee' esinemus keskmurde tuumalal, kus seda on tuntud vaid ligemale igas kolmandas kihelkonnas ja mõnel puhul vist ka mitte kogu murraku ulatuses.

Muus tähenduses ja muid vorme leidub keskmurdes üksnes idamurdega piirnevais kihelkondades. Laiuse kihelkonnas, mis jaguneb kesk- ja idamurde vahel, täheldatakse sõna *kolle* sisenurga tähenduses. Idamurdega piirnevast Simuna kihelkonnast on leitud liiteta *kolda* 'lee'. Samuti idamurde lähedasest Äksi kihelkonnast pärineb *kollas* 'urgas'. Lõunaeestiliste joontega Äksi murrak sisaldab palju idamurdepärasusi, mistõttu Aili Univere (1996: 5, 13) pidaski teda idamurde siirdemurrakuks. Ainult ühes Kesk-Eesti kihelkonnas (Ann) on kasutatud hilisliitelist *kolles* 'läbipääs'.

Hoopis kirjum pilt on *i d a m u r d e s*, nagu ka kogu Lõuna-Eesti alal. Siin on säilinud *kolle* : *kolde* ulatuslikult tähendustes 'lee', 'sisenurk', 'urgas' ja ühel juhul ka 'äär'. Peale selle on Ida-Eestis Hiiumaa kõrval noteeritud ühes kihelkonnas (Iis) liiteta *kolda* 'lee'. Lisaks on idamurdes kasutusel *as*-liiteline *koldas* 'urgas'. Selle murde ühest murrakust võib leida kuni neli *kolle*-pere lekseemi.

Mulgi murde kõigis murrakuis on säilinud *kolle* : *kolde* 'lee', mitmes kohas (Hls, Krk, Trv) ka 'urgas' ja ühes murrakus (Krk) 'mõhna' tähendus. Nimetatud murdes esineb laialdaselt ka *koldas* (v.a Hel) ning kahes kihelkonnas omadussõna *koltane*, *koltaline* (Hls) ja *koltlik* (Krk) kujul.

Tartu murdes leidub vaid *kolle*-sõna, kuid mitmes tähenduses. Muid tuletisi seal pole avastatud. Lee tähenduses esineb see vaid ühes keskmurdega piirnevas kihelkonnas (Puh). Neljas tähenduses on sõna registreeritud Sangaste kihelkonnast ('ahjuvõlv', 'äär', 'mõhn', 'uure'). 'Mõhn' ja 'sisenurk' esinevad vähemalt kolmes, 'uure', 'urgas' ja 'lohk' (igauks neist) kahes ning 'äär' vaid ühes murrakus (San). Ahjuvõlvi tähistav *kollõ* on leitud üksnes Võnnu kihelkonnas, kus deminutiivne *koldõkõnõ* tähendab leivakontsu. Viimasel juhul pole selge, kas ta on seotud nominatiivse kujuga *kollõ* või *koldõ*.

Võru murdes on *kolle*-pere esinemus samuti kirev. Selgelt eristub tähenduste arvukas levik läänerühmas ja tunduvalt tagasihoidlikum on see

idarühmas ja Setumaal. Lee tähenduses on lekseem säilinud vaid kahes Tartu murdega piirnevas kihelkonnas (Kan, Urv). Kõige rikkalikumalt tuletisi (kuus!) on asjaomasel sõnal Urvaste kandis. Kompaktselt esineb see kolmes ajaloolise Võrumaa murrakus tähenduses 'äär'. Lohu tähenduses on *kollõq* täheldatud vaid kahes murrakus (Urv, Vas). Ahjuvälvi tähenduses esineb ta Tartu murdega piirnevalt Karula kandis. Sisenerka märgib ta Urvaste murrakus ning uuret Vastseliina kihelkonnas ja Setumaal.

Leivakontsu-tähendus näib piirduvat Lõuna-Eesti idapoolse osaga, ulatudes Võnnu murrakust Tartumaal Setumaani. Tüpoloogilist sarnasust täheldatakse isegi Vaivaras ja Lääne-Ingeris. Setumaal on registreeritud ka astmehalduseta *koldõ* : *koldõ*, mis võis esineda mujalgi. Peale *kollõq* ~ *kollõh* sõna esinevad veel Võru murde alal teineteisega sarnased adjektiivid *koldinõ* 'auklik' (Urv) ja *koldõnõ* (Plv), samuti *kollõr* : *koldrõ* 'äär' (Urv). Setus on nõrga- ja tugevaastmelise nimetajaga vormid ka tähenduse poolest lahknud: *kollõh* tähistab mõhna ning *koldõ* tuhkhauda ja leivakoorikut.

Soome keele edelamurdes esineb nii **kolta* (*kolle* kujul) kui ka **koltta* (*koltto*) tuletis. *Kollero* 'auk, õõnsus' (< **kolta*) levik kagumurdes on üllatuslik, sest ta on ainuke näide uuritava sõnapere olemasolust läänemeresoome idapoolsel murdealal. Murdekartoteegis leidub Eesti kirderannikult Vaivarast talletatud *kolde*, mida EMSi koostajad pole – tundub, et õigustatult – lülitanud sõnaraamatusse. Kuid kes teab, kas see ongi õige! Igatahes ei tee kagumurde sõna võimatuks loota, et varem võis asjaomane tüvi eksisteerida ka ida pool praegust leviala.

7. Lõpetuseks

Uurimuse lõpposas üritan üldistada teabe *kolde*-pere geograafia kohta diakroonilisest aspektist lähtudes (vt ka Serebrennikov 1973: 140 jj). Liiteta sõnad, mis iseenesest on algsemad, paiknevad praegustel andmetel läänemeresoome perifeeriatel: **kolta* (e *kold* ja *kolda*) on säilinud lääneservas Hiiumaal ja idas Peipsi ääres, **koltta* (lv *kūolta* näol) aga läänemeresoome lõunapoolsel äärealal. Ka perifeerne asend kinnitab nende lekseemide arhailisust. Põhjaperifeeriaks jäävad Soome lõunaosa edela- ja kagumurre.

Kolle tuhkhauda tähenduses esineb ohtrasti Eesti territooriumil. Ilmselt on see mõiste mingil põhjusel *lee* asemele siin tekkinudki. Tema sekundaarsusele osutab liitelisus ja suur levik. Ometi on ta tuntud ka Edela- ja

Kagu-Soomes. Kuna ta seal lee tähenduses ei esine, siis ei saa sel puhul oletada siiret kontakti teel. Levik kagumurdesse kontakti teel on välistatud juba seetõttu, et Soomele lähemal paiknevas kirderannikumurdes on asjaomane tüvi tundmatu. Seega peab **kolt-* ja **koltt-*tüvi olema tekkinud eri aladel kas iseseisvalt või, mis jääb vähem tõenäoliseks, et vahelülid on aegade vältel hääbunud.

Kõige rohkem **kolt(t)a* erinevaid tuletisi leidub idamurde Kodavere ja Maarja-Magdaleena (kummaski 4), Tartu murde Kambja ja Sangaste (à 4), Mulgi murde Karksi (5) ning Võru murde Urvaste murrakus (6), samuti Setumaal. Usutavasti on need olnud prestiižikad murdekeskused, kust uuendid on hakanud levima.

Kambja murrak on avaldanud mõju Rannu, Puhja ja Nõo suunas. Sangaste kihelkond näib olevat mõjustatud Urvaste murdekeskusest. Lääne-maa Häädemeeeste ja Saarde keeleuusused näitab ootuspäraselt leksikaalseid tihisjooni Mulgimaaga. Huvitaval kombel on Helme murrak tuletistevaene (vrd Pajusalu jt 2002: 98). Üldse pole asjaomast Lõuna-Eesti ainest talletatud – kas tõesti neis puudub – Tartu-Maarja, Rõngu ja Rõuge murrakust. Uuritava sõnapere puhul ilmneb selgesti Kagu-Eesti rohkete tuletistega uuendusmeelne lääneosa ning üsna tühi idaosa (kui Vastseliina ja Setumaa välja jätta). Selle põhjuseks ei saa olla üksnes koldega ahjude ehitamisest suhteliselt varajane loobumine Kagu-Eestis. Setumaa ongi olnud üsna iseseisev keskus, mõningast seost on märgata naaberkihelkondadega, eriti Vastseliinaga. *Kolle*-sõnade distributsioon näib kinnitavat väidet – muidugi on ühe lekseemirühma analüüsist vähe –, et sõnavara innovatsioonikeskused langevad häälikuliste ja morfoloogiliste murdekeskustega kokku vaid osaliselt (Pajusalu jt 2002: 96; vrd Pajusalu 1999).

Liivi sõna on territoriaalselt kahtlemata ühenduses Mulgi *koldas*-sõnaga, sest mõlemad alad on kunagi omavahel kontakteerunud (Tanning 1958: 115). Ent Ida-Eesti *koldas* ja Edela-Soome *koltto* näivad moodustavat kaks omaette piirkonda, mille seos liivi-mulgi areaaliga pole tuvastatav.

Kirjandus

EET = Raun, Alo 1982. Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma–Toronto: Maarjamaa.

EEW = Mägiste, Julius 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.

- EKMS** = Saareste, Andrus 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Stockholm: Vaba Eesti.
- EKSS** = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat I–. Tallinn, 1988–.
- ESRJ** = Фасмер, Макс 1986. Этимологический словарь русского языка 1–4. Издание второе, стереотипное. Москва: Прогресс, 1986–1987.
- Hakulinen, Lauri 1968.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. 3., korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Häkkinen, Kaisa 1985.** Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta: Suomalais-ugrilaisten kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17.) Turku.
- Koivulehto, Jorma 2001.** Etymologie und Lehnwortforschung: ein Überblick um 2000. – Finnisch-ugrische Forschungen 56₁₋₃. Helsinki, 42–78.
- Koski, Mauno 2002.** *Kolkka*. – Nime murre. Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 11.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 53–93.
- Laanest, Arvo 1975.** Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Lonn, Varje, Ellen Niit 2002.** Saarte murdetekstid. (= Eesti murded 7.) Tallinn.
- LW** = Kettunen, Lauri 1938. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Majtinskaja 1974** = Майтинская, К. Е. Сравнительная морфология финно-угорских языков. – Основы финно-угорского языкознания (вопросы происхождения и развития финно-угорских языков). Москва: Наука, 214–382.
- Nikkilä, Osmo 1998.** *nop-ea* → *nopsa*, *sel-keä* → *selvä*: Suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologiointi. – Kirjoituksia muoto- ja merkitysoipista. (= Folia Fennica & Linguistica 21.) Tampere: Tampereen yliopisto, 77–101.
- Pajusalu 1999.** Lõunaeesti murdekeskused ja perifeeriad. – Läänemeresoome perifeeriad. Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Tõnu Tender. (= Võro Instituudi toimõtiseq 6.) Võro, 65–79.
- Pajusalu jt 2002** = Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. Eesti murded ja kohanimed. Toimetaja Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pall, Valdek 1994.** Idamurde sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Posti, Lauri 1942.** Grundzüge der livischen Lautgeschichte. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 85.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ränk, Arvi 1995.** Eesti etnograafia sõnaraamat. Tallinn: kirjastanud Õie Ränk.

- Serebrennikov 1973** = Серебренников, Б. А. Методы лингвогеографических исследований. – Общее языкознание: Методы лингвистических исследований. Ответственный редактор: Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 120–167.
- SKES** = Suomen kielen etymologinen sanakirja. Koostaneet Satu Tanner, Marita Cronstedt, Y. Toivonen, Erkki Itkonen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1955–1981.
- SRNG** = Словарь русских народных говоров 14. Ленинград: Наука, 1978.
- SSA** = Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja 1. Päätoimittaja Erkki Itkonen (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992.
- Tanning, Salme 1958.** Mulgi murde ja liivi keele suhtest. – Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused 2. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 105–117.
- Tanning, Salme 1961.** Mulgi murdetekstid. (= Eesti murded 1.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- UEW** = Rédei, Károly 1988. Uralisches etymologisches Wörterbuch 1. Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Univere, Aili 1996.** Idamurde tekstid. (= Eesti murded 4.) Tallinn.
- VES** = Iva, Sulev 2002. Võru-eesti sõnaraamat. Tartu, Võru: Võro Instituut’.
- Wied** = Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893]. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 2005 [1875].** Grammatik der estnischen Sprache: Durchgesehenes Faksimile der Ausgabe von 1875 / Herausgegeben von Karl Pajusalu und Urmas Sutrop. Tallinn: Stiftung für Estnische Sprache.
- Viires, Ants 1995.** Eesti rahvakultuuri leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus.
- VMS** = Väike murdesõnastik 1–2. Toimetanud Valdek Pall. Tallinn: Valgus, 1982–1989.

Enn Ernits
 veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituut
 Eesti Maaülikool
 Kreutzwaldi 62
 51014 Tartu
 ennernits@hotmail.ee

On distribution and semantic development in the *kolle* word group

Enn Ernits

The paper deals with words descended from the protoforms **kolta* and **koltta* with and without suffixes in the Estonian (*kolle*, *kold* ‘hearth; opening in an oven for collecting ashes’, *koldas* ‘hollow bank; bank hollow’, *kolltik* ‘bumpy’, etc.), Livonian (*kūolta* ‘river-bank’) and Finnish languages (*kolle* ‘bend; fold’, *kollero* ‘cavity’, etc.). First of all, the distribution of *kolle* and other words with different meanings (‘hearth’, ‘hood’, ‘bulge-like elevation’, ‘border, brim’, etc.) are discussed. From this discussion, it is assumed that **kolta* and **koltta* originated from the Finno-Ugric stem **kol-* ‘crevice, fissure, interspace’ with the pseudo-suffixes **-t-* and **-tt-*. The protoform **kolta* initially denoted only the hearth, and its derivate **kolδδh* (< **kolδδš*) has acquired new meanings. The semantics of the *kolle* group are dominated by the concepts of the cavity and border. As a result of contamination of these meanings, the sense ‘unevenness’ has developed. Therefore, some words with the protoforms **kolta* and **koltta* designate not only excavations but also elevations (e.g. ‘the thickest part of a rick’). It is possible that the derivatives of **koltta* designated natural excavations or hollow structures already from the beginning. Their connection with the oven in the East Estonian dialect may be secondary. The sense of ‘bank’ is also a result of contamination. The paper also deals with the distribution of the lexemes by languages, their dialects and subdialects. In the end of the study, data about the geography of the *kolle* group is generalized. Words without any suffix derived from **kolt(t)a* are preserved in the peripheries of the Balto-Finnic language territory. The most disparate derivatives of **kolt(t)a* occur in the Kodavere and Maarja-Magdaleena subdialects of the East Estonian dialect; in the Kambja and Sangaste subdialects of the Tartuan dialect; in the Karksi subdialect of the Mulgi dialect; the Urvaste and Setu subdialects of the Võru dialect. They were probably the centres of prestige for distribution of the innovations.

Keywords: lexis, semantics, etymology, dialect geography, Balto-Finnic languages